

Umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy va metodologik asoslarining ilmiy tahlili

Nargiza Ulug'bek-qizi Ochilova
Buxoro xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot umumta'lim maktablarining 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy va metodologik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda musiqa savodxonligining mazmuni, tarkibiy komponentlari, pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda boshlang'ich ta'lim jarayonidagi o'rni yoritiladi. Tadqiqotda o'quvchilarning nota savodxonligi, ritmik eshitish, musiqiy idrok, intonatsiya, musiqiy xotira va ijodiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, an'anaviy va zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, amaliy mashqlar hamda raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ilmiy asoslanadi. Mazkur yondashuv o'qituvchining kasbiy faoliyatini takomillashtirish, individual qobiliyatlarni hisobga olish va musiqiy ta'lim mazmunini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: musiqa savodxonligi, 4-sinf o'quvchilari, umumta'lim maktabi, musiqiy idrok, nota savodxonligi, ritmik eshitish, musiqiy xotira, intonatsiya, pedagogik texnologiyalar, metodologik asoslar

Scientific analysis of the theoretical and methodological foundations for developing musical literacy in 4th-grade general education students

Nargiza Ulug'bek-qizi Ochilova
Bukhara International University

Abstract: This study is dedicated to the scientific analysis of the theoretical and methodological foundations for developing musical literacy among 4th-grade students in general education schools. It examines the essence, structural components, and pedagogical-psychological characteristics of musical literacy, as well as its role in the primary education process. The study analyzes methodological approaches that influence the development of students' skills in music notation literacy, rhythmic hearing, musical perception, intonation, musical memory, and creative activity.

Furthermore, it provides a scientific rationale for the use of traditional and modern pedagogical technologies, interactive methods, practical exercises, and digital educational tools. This approach holds significant scientific and practical importance for enhancing teachers' professional practice, taking into account individual abilities, and improving the content of music education.

Keywords: musical literacy, 4th-grade students, general education school, musical perception, music notation literacy, rhythmic hearing, musical memory, intonation, pedagogical technologies, methodological foundations

Umumta'lim maktablarida musiqa ta'limini tashkil etish jarayoni o'quvchilarning nafaqat musiqiy bilim va ko'nikmalarini, balki ularning estetik dunyoqarashi, badiiy tafakkuri, ijodiy qobiliyati, emotsional-irodaviy sifatlari va ma'naviy-axloqiy qarashlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limning yuqori bosqichi hisoblangan 4-sinfda o'quvchilarning musiqa haqidagi dastlabki tasavvurlari tizimlashtirilib, musiqiy-nazariy bilimlari amaliy faoliyat bilan bog'lanadi. Mazkur bosqichda o'quvchining musiqa savodxonligini shakllantirish keyingi ta'lim bosqichlarida musiqiy asarlarni ongli idrok etish, kuylash, tinglash, tahlil qilish va ijro etish uchun muhim pedagogik poydevor vazifasini bajaradi.

Musiqa savodxonligi tushunchasi keng mazmunga ega bo'lib, u faqatgina nota belgilarini tanish yoki nota nomlarini yod bilish bilan chegaralanmaydi. Musiqa savodxonligi o'quvchining musiqiy tovushlarni farqlashi, ritmik tuzilmani anglay olishi, kuy harakatini idrok etishi, nota yozuvini o'qishi, oddiy musiqiy jumalarni tahlil qilishi, ohangni to'g'ri kuylashi, musiqiy terminlardan foydalanishi, tinglangan asarning xarakterini aniqlashi va o'z musiqiy taassurotlarini ifodalay olishi kabi o'zaro bog'liq kompetensiyalar majmuasini anglatadi. Shu sababli musiqa savodxonligini shakllantirish masalasiga faqat nazariy bilimlarni berish nuqtayi nazaridan yondashish yetarli emas. Bu jarayonda nazariya va amaliyot, eshitish va ko'rish, idrok va ijro, xotira va tafakkur, individual hamda jamoaviy faoliyat o'zaro uyg'unlashishi lozim.

4-sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan musiqa ta'limining o'ziga xosligi shundaki, mazkur yosh davrida bola atrof-muhitdagi musiqiy hodisalarni tobora ongliroq qabul qila boshlaydi. U musiqa xarakteridagi farqlarni sezish, quvnoq va mungli ohanglarni ajratish, temp va dinamikadagi o'zgarishlarni anglash, ritmik takrorlarni bajarish, musiqa asarining mazmuni haqida fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, o'quvchining musiqiy eshitish qobiliyati hali rivojlanish jarayonida bo'lganligi sababli ta'lim metodlari uning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi zarur. Haddan tashqari murakkab nazariy tushunchalar o'quvchining musiqa faniga qiziqishini pasaytirishi mumkin. Aksincha, nazariy bilimlarni amaliy mashqlar,

qo'shiq kuylash, ritmik harakatlar, musiqa tinglash, musiqiy o'yinlar va ijodiy topshiriqlar bilan birlashtirish o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy asoslarini belgilashda, avvalo, musiqaning inson shaxsini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini hisobga olish muhim. Musiqa insonning hissiy olamiga bevosita ta'sir etuvchi san'at turi bo'lib, unda mazmun tovush, ohang, ritm, lad, temp, dinamika, tembr va boshqa ifoda vositalari orqali namoyon bo'ladi. O'quvchi ushbu vositalarni bosqichma-bosqich o'zlashtirar ekan, uning musiqiy tafakkuri shakllanadi. Musiqiy tafakkurning rivojlanishi esa o'quvchining eshitgan musiqasini shunchaki qabul qiluvchi tinglovchidan uni anglaydigan, taqqoslaydigan, tahlil qiladigan va baholay oladigan faol subyektga aylanishini ta'minlaydi.

Musiqa savodxonligini shakllantirish jarayonida tizimlilik va izchillik tamoyili alohida ahamiyatga ega. O'quvchi bir mashg'ulotda nota nomlarini, boshqa mashg'ulotda ritmni, keyingi mashg'ulotda lad tushunchasini o'rgangan taqdirda ham, ular o'zaro bog'lanmasa, barqaror musiqiy bilim shakllanmaydi. Masalan, nota nomlarini o'rganish kuylash bilan, kuylash esa eshitish mashqlari bilan, eshitish mashqlari esa ritmik va intonatsion topshiriqlar bilan bog'lanishi kerak. Bunday yondashuvda har bir yangi bilim avvalgi bilimni mustahkamlaydi va keyingi bilimni egallash uchun tayanch bo'ladi.

Musiqa savodxonligini rivojlantirishda faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv ham muhim metodologik asoslardan biridir. O'quvchi musiqiy tushunchani faqat eshitish yoki o'qish orqali emas, balki amaliy harakat orqali chuqurroq o'zlashtiradi. Masalan, ritm tushunchasini tushuntirish bilan cheklanib qolish o'rniga o'quvchiga turli ritmik shakllarni qarsak, zarbli cholg'u yoki tana harakatlari yordamida bajarish imkonini berish mumkin. Nota savodxonligini shakllantirishda esa notalarni ko'rish, nomlash, kuylash va oddiy musiqiy jumalarni o'qish faoliyatlari birgalikda tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Musiqa ta'limining metodologik asoslaridan yana biri kompetensiyaviy yondashuvdir. Kompetensiyaviy yondashuvda o'quvchining faqat bilim hajmi emas, balki mazkur bilimdan amaliy vaziyatlarda foydalanish qobiliyati asosiy mezon sifatida qaraladi. 4-sinf o'quvchisi nota belgilarini bilishi mumkin, biroq notaga qarab oddiy kuy parchasini kuylay olmasa, mazkur bilim amaliy jihatdan yetarlicha shakllangan deb bo'lmaydi. Xuddi shuningdek, o'quvchi "temp", "dinamika", "ritm", "lad" kabi terminlarning ta'rifini aytib berishi mumkin, ammo tinglangan asardan ularni aniqlay olmasa, nazariy bilimning amaliy kompetensiyaga aylanish jarayoni yakunlanmagan bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan, musiqa savodxonligini shakllantirishda diagnostik yondashuvdan foydalanish ham muhimdir. O'qituvchi har bir o'quvchining musiqiy eshitish, ritmni his qilish, intonatsiya, nota o'qish, musiqiy xotira va ijodiy faoliyat

bo'yicha imkoniyatlarini aniqlashi lozim. Chunki bir sinfdagi o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlari bir xil darajada bo'lmaydi. Ayrim o'quvchilar kuyga tez moslashadi, boshqalari ritmni yaxshi his qiladi, yana boshqalari esa musiqani tinglash va tahlil qilishda faolroq bo'lishi mumkin. Demak, ta'lim jarayonida individual farqlarni hisobga olish musiqa savodxonligini shakllantirish samaradorligini oshiradi.

Musiqa savodxonligini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi musiqiy eshitish qobiliyatidir. Musiqiy eshitish orqali o'quvchi tovush balandligi, tovush davomiyligi, tembr, ritm, lad va intonatsion xususiyatlarni farqlashni o'rganadi. Eshitish qobiliyati yetarli darajada rivojlanmagan sharoitda nota yozuvini mexanik yodlash o'quvchining haqiqiy musiqiy savodxonligini ta'minlay olmaydi. Shu sababli nota o'qishdan oldin va u bilan bir qatorda turli eshitish mashqlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Musiqa savodxonligining yana bir muhim jihati ritmik qobiliyatdir. Ritm musiqiy harakatning asosiy tashkil etuvchilaridan biri bo'lib, o'quvchining musiqani vaqt jihatidan tartibli idrok etishiga yordam beradi. Ritmik mashqlar orqali o'quvchi tovushlarning davomiyligini, kuchli va kuchsiz hissalarini, takroriy ritmik shakllarni farqlashni o'rganadi. 4-sinfda ritmik faoliyatni murakkablashtirib borish, oddiy ritmik formulalardan boshlab turli kombinatsiyalarni bajarishga o'tish mumkin.

Musiqa savodxonligini shakllantirish jarayonida kuylash faoliyati ham markaziy o'rin tutadi. Jamoaviy va individual kuylash orqali o'quvchi nafas olish, tovush hosil qilish, to'g'ri intonatsiya, ritmik aniqlik va musiqiy jumlashni amaliy o'zlashtiradi. Qo'shiq kuylash jarayonida nota nomlarini kuylash, qo'shiqdagi ritmik tuzilmani aniqlash, musiqiy jumlarni ajratish kabi topshiriqlardan foydalanish nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Umuman olganda, 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy va metodologik asoslarini ilmiy tahlil qilish musiqa ta'limining mazmuni, maqsadi, metodlari va natijalarini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni talab etadi. Bu jarayonda o'quvchining yosh xususiyatlari, individual musiqiy qobiliyati, mavjud bilim darajasi, amaliy faoliyatga bo'lgan qiziqishi va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari hisobga olinishi zarur.

Umumta'lim maktabining 4-sinf bosqichida musiqa savodxonligini shakllantirish jarayonining eng muhim jihati nazariy bilimlarning amaliy musiqiy faoliyat bilan uzviy birlashtirilishidir. O'quvchi musiqa haqidagi ma'lumotlarni faqat eslab qoluvchi emas, balki ushbu bilimlardan foydalana oladigan faol subyekt sifatida shakllanishi lozim. Shu jihatdan musiqa savodxonligining tarkibiy qismlarini alohida-alohida emas, balki yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etish zarur.

Musiqa savodxonligining asosiy komponentlari sifatida musiqiy idrok, musiqiy eshitish, ritmik qobiliyat, nota savodxonligi, intonatsion aniqlik, musiqiy xotira, musiqiy tafakkur va ijodiy faoliyatni ko'rsatish mumkin. Ushbu komponentlarning har biri o'ziga xos vazifani bajaradi, biroq ular bir-biridan ajralgan holda rivojlanmaydi.

Masalan, nota o'qish uchun musiqiy eshitish zarur, musiqiy eshitish esa intonatsion mashqlar orqali rivojlanadi; intonatsion mashqlar esa nota yozuvi va kuylash bilan mustahkamlanadi. Demak, musiqa ta'limida komponentlararo integratsiya asosiy metodologik talab sifatida namoyon bo'ladi.

4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishda musiqiy idrokning rivojlanishi alohida ahamiyatga ega. Musiqiy idrok - bu tovushlarni shunchaki eshitish emas, balki ularning o'zaro munosabatini, xarakterini, mazmunini va badiiy ifodasini anglash jarayonidir. O'quvchi tinglangan musiqa asarining quvnoq yoki mungli, tez yoki sekin, baland yoki mayin xarakterga ega ekanini aniqlashdan boshlab, keyinchalik asarning janri, shakli, ijro tarkibi va ifoda vositalari haqida fikr yurita boshlaydi. Bu jarayon musiqiy tafakkurning shakllanishi uchun muhim zamin yaratadi.

Musiqiy eshitishni rivojlantirishda "savol-javob asosidagi tinglash" metodidan samarali foydalanish mumkin. Bunda o'qituvchi asarni ijro ettirishdan oldin o'quvchilarga muayyan topshiriq beradi. Masalan, "Musika qaysi xarakterda ijro etildi?", "Qaysi cholg'u ovozi eshitdingiz?", "Musika tezlashdimi yoki sekinlashdimi?", "Kuy yuqoriga yoki pastga harakat qildimi?" kabi savollar o'quvchini faol tinglashga yo'naltiradi. Natijada musiqa tinglash passiv jarayondan maqsadli idrok faoliyatiga aylanadi.

Nota savodxonligini shakllantirishda ko'rgazmalilik tamoyili ham katta ahamiyatga ega. 4-sinf o'quvchilari uchun nota chizig'i, kalit, nota belgilarining joylashuvi, davomiyliklar va pauzalarini faqat og'zaki tushuntirish yetarli emas. Ularni grafik tasvirlar, nota kartochkalari, interaktiv doska, rangli belgilar, musiqiy sxemalar va amaliy topshiriqlar orqali tushuntirish o'zlashtirishni osonlashtiradi. Bunda ko'rgazmalilik o'quvchini ortiqcha axborot bilan yuklamasligi, balki muayyan musiqiy tushunchani aniq va sodda ifodalashi kerak.

Musika savodxonligini shakllantirishda interfaol metodlarning imkoniyatlari ham kengdir. "Aqliy hujum", "Klaster", "Musiqiy domino", "Nota zanjiri", "Ritmik aks-sado", "Musiqiy topishmoq", "Kim tez topadi?", "Eshit va aniqlang" kabi metod va o'yinlardan foydalanish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Bunday metodlarning asosiy afzalligi shundaki, ular nazariy bilimni o'yin va amaliy faoliyat bilan bog'laydi.

Masalan, "Ritmik aks-sado" metodida o'qituvchi ma'lum ritmik shaklni qarsak yoki cholg'u vositasida ijro etadi, o'quvchilar esa uni takrorlaydi. Dastlab oddiy ritmik shakllar tanlanib, keyinchalik murakkabroq kombinatsiyalarga o'tiladi. Mazkur mashq o'quvchining eshitish xotirasi, ritmik sezgisi va diqqatini rivojlantiradi. "Nota zanjiri" metodida esa o'quvchilar ketma-ket ravishda notalarni nomlaydi, keyin ularni kuylaydi yoki nota kartochkalari asosida kichik musiqiy ketma-ketlik yaratadi.

Musika savodxonligini rivojlantirishda texnologik vositalardan foydalanish ham zamonaviy metodologik yondashuvlardan biridir. Raqamli ta'lim vositalari yordamida

nota belgilarini animatsion ko‘rinishda namoyish qilish, ritmik mashqlarni audio shaklda berish, musiqa asarlarini tinglash, virtual pianino yoki boshqa interaktiv musiqiy vositalardan foydalanish mumkin. Biroq texnologiya ta’limning maqsadi emas, balki pedagogik vazifani hal qilish vositasi sifatida qaralishi kerak. O‘qituvchi texnologiyani faqat uning o‘quv maqsadiga xizmat qilish darajasiga ko‘ra tanlashi maqsadga muvofiq.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda milliy musiqiy merosdan foydalanish alohida pedagogik ahamiyatga ega. O‘zbek xalq qo‘shiqlari, bolalar folklori, milliy cholg‘u kuylaridan foydalanish o‘quvchining musiqiy bilimlarini milliy madaniyat bilan bog‘laydi. O‘quvchi xalq musiqasidagi ritmik, melodik va intonatsion xususiyatlarni tinglash va tahlil qilish orqali milliy musiqiy tafakkur elementlarini egallaydi. Shu bilan birga, milliy musiqa namunalarini umumjahon musiqasi bilan taqqoslash o‘quvchining musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda integrativ yondashuv ham muhim. Musiqa darsi tasviriy san‘at, adabiyot, tarix, ona tili, jismoniy tarbiya va boshqa fanlar bilan mazmunan bog‘lanishi mumkin. Masalan, ma’lum bir qo‘shiq matni adabiy obrazlar bilan, tarixiy qo‘shiq muayyan tarixiy voqea bilan, ritmik harakatlar esa jismoniy faoliyat bilan bog‘lanadi. Bunday integratsiya o‘quvchining musiqani boshqa bilim sohalari bilan aloqada idrok etishiga yordam beradi.

4-sinf o‘quvchilarining musiqa savodxonligini baholashda ham an’anaviy yondashuvlardan tashqari amaliy mezonlardan foydalanish zarur. O‘quvchining faqat nazariy savollarga javob berishi uning musiqa savodxonligini to‘liq ifodalamaydi. Baholash jarayonida nota o‘qish, ritmik shaklni takrorlash, musiqiy parchani intonatsion jihatdan to‘g‘ri kuylash, tinglangan asarning xarakterini aniqlash, musiqa terminlaridan foydalanish va ijodiy topshiriqlarni bajarish kabi ko‘rsatkichlarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

Musiqa savodxonligini baholashning mezonlari aniq va o‘quvchi uchun tushunarli bo‘lishi kerak. Masalan, nota savodxonligi bo‘yicha notalarni tanish, ularning nomini to‘g‘ri aytish va oddiy ketma-ketlikni o‘qish; ritmik savodxonlik bo‘yicha davomiyliklarni farqlash va ritmik shaklni takrorlash; musiqiy eshitish bo‘yicha tovush balandligini farqlash va melodik yo‘nalishni aniqlash; ijrochilik bo‘yicha intonatsion aniqlik va ritmik barqarorlik kabi mezonlar belgilanishi mumkin.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda individual yondashuv masalasi ham dolzarbdir. Har bir o‘quvchining musiqiy qobiliyati turlicha rivojlanadi. Ba’zi o‘quvchilar nota o‘qishda tez rivojlansa, boshqalari eshitish yoki ritmik faoliyatda yuqori natija ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berish bilan cheklanmasdan, murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi mumkin. Kuchli o‘quvchilarga ijodiy topshiriqlar, qo‘shimcha nota o‘qish mashqlari yoki kichik musiqiy tahlil vazifalari berilishi,

qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchilarga esa soddalashtirilgan va bosqichma-bosqich mashqlar taklif etilishi mumkin.

Musiqqa savodxonligini shakllantirishning psixologik jihati ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Bolaning musiqiy faoliyatdagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning o'ziga bo'lgan ishonchi va darsdagi emotsional holatiga bog'liq. O'qituvchi xatoni jazolash vositasi sifatida emas, balki o'rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida ko'rsatishi lozim. O'quvchi noto'g'ri kuylaganida yoki ritmni bajara olmaganida uni boshqa o'quvchilar oldida salbiy baholash o'rniga, xatoni tuzatishning amaliy yo'lini ko'rsatish pedagogik jihatdan samaraliroqdir.

Musiqiy xotirani rivojlantirish ham musiqqa savodxonligining muhim shartidir. O'quvchi kuy, ritm, nota ketma-ketligi yoki musiqiy terminni xotirada saqlay olishi kerak. Buning uchun takrorlash, musiqiy savol-javob, melodik diktant elementlari, ritmik diktant, qisqa musiqiy jummalarni yoddan kuylash kabi mashqlardan foydalanish mumkin. Bunday mashqlar muntazam va izchil tashkil etilganda o'quvchining musiqiy xotirasi rivojlanadi.

Musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish musiqqa savodxonligini shakllantirishning yuqori bosqichlaridan biridir. O'quvchi mavjud musiqiy bilimlaridan foydalangan holda oddiy ritmik shakl tuzishi, berilgan melodik jumlaning davom ettirishi, musiqqa xarakteriga mos harakat tanlashi yoki tinglangan asar haqida mustaqil fikr bildirishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchini tayyor bilimni takrorlashdan mustaqil musiqiy fikrlashga olib keladi.

Shunday qilib, 4-sinf o'quvchilarida musiqqa savodxonligini shakllantirishning markazida nazariya, eshitish, amaliy ijro, ijodkorlik va tahlilning o'zaro uyg'unligi turadi. Musiqqa savodxonligi o'quvchining nota belgilarini bilishi bilan emas, balki ushbu belgilarni musiqiy faoliyatda qo'llay olishi bilan tavsiflanadi. Shu sababli metodik tizim o'quvchining "bilishi", "anglashi", "bajarishi" va "ijodiy qo'llashi" bosqichlarini izchil qamrab olishi zarur.

4-sinf o'quvchilarida musiqqa savodxonligini shakllantirish jarayonining ilmiy-metodik tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur yo'nalish ko'p komponentli va tizimli pedagogik hodisa hisoblanadi. Uning samaradorligi musiqqa darsining mazmuni, o'qituvchining metodik tayyorgarligi, o'quvchilarning individual xususiyatlari, ta'lim vositalari, mashg'ulotlarning izchilligi va baholash mezonlari o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liq. Shu sababli musiqqa savodxonligini shakllantirishning metodik tizimini ishlab chiqishda barcha komponentlarning o'zaro ta'siri hisobga olinishi zarur.

Mazkur jarayonni shartli ravishda diagnostik, motivatsion, nazariy, amaliy, ijodiy va refleksiv bosqichlarga ajratish mumkin. Diagnostik bosqichda o'quvchining boshlang'ich musiqiy bilim va qobiliyatlari aniqlanadi. Motivatsion bosqichda musiqqa faoliyatiga qiziqish uyg'otiladi. Nazariy bosqichda musiqqa savodxonligining asosiy tushunchalari beriladi. Amaliy bosqichda o'quvchi o'zlashtirilgan bilimlarni kuylash,

tinglash, ritmik mashqlar va nota o'qish jarayonida qo'llaydi. Ijodiy bosqichda o'quvchi mustaqil musiqiy faoliyatga jalb etiladi. Refleksiv bosqichda esa o'quvchi o'z faoliyati va natijalarini anglashga o'rgatiladi.

Diagnostika jarayonining ahamiyati shundaki, u o'qituvchiga ta'limni o'quvchilarning real imkoniyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Darsning dastlabki bosqichida o'quvchilarga qisqa musiqiy topshiriqlar berish orqali ularning nota savodxonligi, ritmik sezgisi, musiqiy eshitishi va kuylash qobiliyatini aniqlash mumkin. Masalan, o'quvchiga bir nechta nota nomlarini aytish, oddiy ritmni takrorlash, qisqa melodik parchani kuylash yoki ikki xil musiqiy fragmentni taqqoslash topshirig'i beriladi. Ushbu natijalar asosida keyingi metodik ishlar rejalashtiriladi.

Motivatsion bosqichda o'quvchining musiqa darsiga qiziqishini kuchaytirish muhim. Musiqa savodxonligi faqat nazariy tushunchalar yig'indisi sifatida taqdim etilsa, boshlang'ich sinf o'quvchisida zerikish paydo bo'lishi mumkin. Shuning uchun nazariy materialni qiziqarli musiqiy vaziyatlar orqali tushuntirish zarur. Masalan, nota belgilarini "musiqiy tilning harflari", ritmni "musiqaning yurak urishi", tempni "musiqaning harakat tezligi" kabi obrazli tushunchalar orqali izohlash o'quvchining mazmunni yaxshiroq tasavvur qilishiga yordam beradi.

Nazariy bosqichda musiqiy bilimlarni tizimli berish talab etiladi. Bunda nota yozuvi, tovush balandligi, davomiylik, ritm, metr, temp, dinamika, lad, kuy, musiqiy jumla va janr kabi tushunchalar o'zaro bog'langan holda o'rgatilishi lozim. Har bir tushuncha o'quvchining amaliy faoliyati bilan mustahkamlanishi kerak. Masalan, "temp" tushunchasi tushuntirilgach, o'quvchilarga bir xil musiqiy parchani turli tezliklarda eshittirish va ularning xarakteridagi farqni aniqlash topshirig'i berilishi mumkin.

Amaliy bosqichda o'quvchining nazariy bilimlari musiqiy faoliyatga aylantiriladi. Nota o'qish, kuylash, ritmik mashqlar, musiqa tinglash va oddiy cholg'u ijrochiligi ana shu bosqichning asosiy shakllari hisoblanadi. Ayniqsa, nota o'qish bilan kuylashni birlashtirish samarali natija beradi. O'quvchi notani ko'radi, uning nomini aytadi, tovush balandligini tasavvur qiladi va kuylaydi. Bu jarayonda ko'rish, eshitish va motor faoliyatining birlashuvi bilimning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda musiqiy diktant elementlaridan ham foydalanish mumkin. Bunda boshlang'ich bosqichda murakkab diktantlardan foydalanish shart emas. O'qituvchi ikki yoki uch tovushdan iborat oddiy melodik ketma-ketlikni ijro etib, o'quvchilardan uning yuqoriga yoki pastga harakatini aniqlashni so'rashi mumkin. Keyinchalik tovushlar soni oshiriladi va o'quvchilarning eshitish asosida musiqiy materialni anglash qobiliyati rivojlantiriladi.

Ritmik diktantlar ham o'quvchilarning musiqa savodxonligini oshirishga yordam beradi. O'qituvchi oddiy ritmik shaklni ijro etadi, o'quvchilar esa uni qarsak, stolga yengil urish yoki ritmik belgilar yordamida ifodalaydi. Keyingi bosqichda

o'quvchilarning o'zlari berilgan ritmik belgilar asosida shakl tuzishlari mumkin. Bu usul ritmni nafaqat idrok etish, balki uni grafik va amaliy shaklda ifodalash imkonini beradi.

Musika savodxonligini shakllantirishda kichik guruhlarda ishlash ham samarali metodlardan biridir. O'quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, har bir guruhga alohida musiqiy topshiriq berish mumkin. Bir guruh nota ketma-ketligini aniqlaydi, ikkinchi guruh ritmik shaklni bajaradi, uchinchi guruh musika asarining xarakterini tahlil qiladi, to'rtinchi guruh esa asar asosida ijodiy topshiriq bajaradi. Keyinchalik guruhlar o'z natijalarini taqdim etadi. Bu jarayon musiqiy bilim bilan bir qatorda kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

Musika darslarida loyiha elementlaridan foydalanish ham yuqori sinflarga xos murakkab loyiha faoliyatining boshlang'ich shakli sifatida qo'llanishi mumkin. Masalan, "Bizning milliy qo'shiqlarimiz", "Musiqiy cholg'ular", "O'zbek xalq kuylarining xususiyatlari", "Musiqadagi ritm" kabi kichik mavzularda o'quvchilar guruh bo'lib ma'lumot to'plashi, rasmlar tayyorlashi, audio namunalar tanlashi va qisqa taqdimot qilishi mumkin. Bunday faoliyat o'quvchining mustaqil izlanish va musiqiy axborot bilan ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Musika savodxonligini shakllantirishda o'qituvchining metodik mahorati hal qiluvchi omillardan biridir. O'qituvchi musiqiy materialni o'quvchining yoshiga moslashtirishi, murakkab tushunchalarni sodda tilda tushuntirishi, amaliy mashqlarni to'g'ri tanlashi va o'quvchilar faoliyatini boshqara olishi kerak. Shuningdek, o'qituvchi o'zining ijrochilik namunasi orqali o'quvchilarga kuchli ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri intonatsiya, aniq ritm, ifodali ijro va musiqiy asarga munosabat o'quvchilar uchun amaliy namuna vazifasini bajaradi.

Musika ta'limida oila va maktab hamkorligi ham ma'lum darajada ahamiyatga ega. O'quvchining musika tinglash odati, uyda musiqiy faoliyat bilan shug'ullanishi va madaniy tadbirlarda ishtiroki uning musiqiy qiziqishlarini mustahkamlashi mumkin. Ota-onalarga bolalar bilan birgalikda sifatli musika tinglash, bolani musika ijodiga rag'batlantirish va uning musiqiy qiziqishlariga ijobiy munosabatda bo'lish bo'yicha tavsiyalar berish mumkin.

Musika savodxonligini shakllantirishda milliy musiqiy merosdan foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. O'quvchi milliy kuy va qo'shiqlarni o'rganish orqali o'z xalqining musiqiy madaniyati bilan yaqindan tanishadi. Bunda qo'shiqning faqat matnini yodlash emas, balki uning ritmi, ohangi, xarakteri, ijro uslubi va musiqiy tuzilishini sodda shaklda tahlil qilish muhim. Masalan, xalq qo'shig'idagi takroriy ritmik shakllarni aniqlash, kuy yo'nalishini kuzatish yoki qo'shiq xarakterini ifodalovchi vositalarni topish orqali musika savodxonligi rivojlantiriladi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari musika savodxonligini shakllantirishning imkoniyatlarini kengaytiradi. Audio va video materiallar, interaktiv taqdimotlar,

elektron nota materiallari, raqamli musiqiy dasturlar va virtual cholg'ular o'quvchining musiqiy faoliyatini rang-baranglashtirishi mumkin. Biroq raqamli vositalardan foydalanish pedagogik maqsadga bo'ysundirilishi lozim. Masalan, o'quvchi ekranda nota belgilarini ko'rib, ularni avtomatik ravishda tanlashi bilan cheklanib qolmasligi kerak; u ushbu notani nomlashi, kuylashi va musiqiy kontekstda tushunishi zarur.

Baholash tizimida ham rivojlantiruvchi yondashuv ustuvor bo'lishi kerak. Formativ baholash o'quvchining faqat yakuniy natijasini emas, balki o'quv jarayonidagi rivojlanishini kuzatishga imkon beradi. O'qituvchi o'quvchiga "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" degan qisqa baho berish bilan cheklanmasdan, nimani yaxshi bajargani va qaysi jihat ustida ishlashi kerakligini ko'rsatishi maqsadga muvofiq. Masalan, "ritmni aniq bajarding, endi tovush balandligiga e'tibor ber" kabi aniq fikr-mulohaza o'quvchi uchun foydaliroqdir.

Musika savodxonligini shakllantirish natijasida o'quvchida bir qator sifatlar shakllanishi kutiladi. U nota belgilarini tanishi, oddiy nota ketma-ketliklarini o'qishi, asosiy ritmik shakllarni farqlashi, oddiy musiqiy parchalarni kuylashi, musiqa asarining xarakterini aniqlashi, asosiy musiqiy terminlardan foydalana olishi, tinglangan musiqa haqida sodda fikr bildira olishi va ijodiy topshiriqlarni bajarishi kerak. Bunday natijalar musiqa ta'limining faqat nazariy emas, balki amaliy va kompetensiyaviy yo'nalishda olib borilganligini ko'rsatadi.

Musika savodxonligini shakllantirish jarayonining metodologik modeli "maqsad - mazmun - metod - vosita - faoliyat - natija" tizimi asosida qurilishi mumkin. Maqsad o'quvchining musiqiy savodxonligini shakllantirishdan iborat bo'lsa, mazmun musiqa nazariyasi va amaliy faoliyatni qamrab oladi. Metodlar tushuntirish, namoyish, tinglash, mashq, o'yin, interfaol metodlar, guruhli ish va ijodiy topshiriqlardan iborat bo'ladi. Vositalar sifatida nota materiallari, musiqa asboblari, audio-video resurslar va raqamli texnologiyalardan foydalaniladi. Natija esa o'quvchining musiqiy kompetensiyalarida namoyon bo'ladi.

Mazkur modelning samaradorligi muntazam monitoring orqali aniqlanishi mumkin. Monitoring davomida o'quvchilarning dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlari taqqoslanadi. Bunda nota savodxonligi, ritmik qobiliyat, musiqiy eshitish, intonatsiya, musiqa tinglash va ijodiy faoliyat kabi mezonlar alohida baholanadi. Natijalar o'qituvchiga metodik tizimning kuchli va takomillashtirilishi lozim bo'lgan jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy va metodologik asoslarini ilmiy tahlil qilish natijasida mazkur jarayonning murakkab, ko'p komponentli va izchil pedagogik tizim ekanligi aniqlandi. Musika savodxonligi o'quvchining nota belgilarini bilishi bilangina belgilanmaydi, balki uning musiqani eshitishi, anglash, tahlil qilish, ijro etish va ijodiy qo'llash qobiliyatlarining birligi sifatida namoyon bo'ladi.

4-sinf musiqa ta'limida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim metodologik shart hisoblanadi. Bu davrda o'quvchilar musiqiy hodisalarni nisbatan ongli ravishda idrok eta boshlaydilar, musiqiy asarlarning xarakterini farqlaydilar, oddiy nazariy tushunchalarni o'zlashtiradilar va amaliy ijro faoliyatiga faol jalb etiladilar. Shu sababli ta'lim mazmuni o'quvchilarning mavjud imkoniyatlariga mos bo'lishi, murakkab nazariy tushunchalar esa ko'rgazmalilik, amaliy mashqlar va musiqiy faoliyat bilan mustahkamlanishi lozim.

Tadqiqot doirasida musiqa savodxonligining asosiy tarkibiy qismlari sifatida nota savodxonligi, musiqiy eshitish, ritmik qobiliyat, intonatsion aniqlik, musiqiy xotira, musiqiy idrok, tafakkur va ijodiy faoliyat belgilandi. Ushbu komponentlarning har biri alohida metodik vazifaga ega bo'lsa-da, ularni bir-biridan ajratib o'qitish musiqa ta'limining yaxlitligini susaytirishi mumkin. Shu sababli musiqa darslarida ko'rish, eshitish, kuylash, ritmik harakat, tinglash va tahlil qilish faoliyatlarini integratsiyalash zarur.

Musiqa savodxonligini shakllantirishning muhim metodologik asoslaridan biri tizimlilik va izchillik tamoyilidir. Har bir yangi musiqiy bilim avvalgi bilimga tayangan holda shakllanishi va keyingi bilimni egallash uchun tayanch vazifasini bajarishi kerak. Masalan, nota nomlarini o'rganish oddiy kuylash mashqlari bilan, kuylash esa musiqiy eshitish va intonatsion mashqlar bilan bog'lanadi. Ritm haqidagi nazariy bilimlar esa qarsak, zarbli cholg'u va harakatlar orqali amaliy mustahkamlanadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv ham musiqa savodxonligini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. O'quvchi musiqiy bilimlarni tayyor shaklda qabul qiluvchi emas, balki ularni amaliy faoliyatda o'zlashtiruvchi subyekt sifatida qaralishi lozim. Nota o'qish, qo'shiq kuylash, ritmik mashqlar, musiqa tinglash, oddiy musiqiy tahlil va ijodiy topshiriqlar o'quvchining bilimlarini kompetensiyaga aylantirishga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida musiqa savodxonligini baholashda o'quvchining faqat nazariy savollarga javob berishi emas, balki o'z bilimlarini amalda qo'llay olishi asosiy mezonlardan biri bo'lishi kerak. O'quvchi nota belgilarini tanishi bilan birga, ularni o'qishi va kuylashi; ritmni bilishi bilan birga, uni amalda bajarishi; musiqiy terminni bilishi bilan birga, tinglangan asarda tegishli hodisani aniqlay olishi lozim.

Musiqiy eshitish musiqa savodxonligining asosiy tayanchlaridan biri sifatida qaralishi kerak. O'quvchining tovush balandligi, davomiyligi, ritm, temp, dinamika, tembr va melodik yo'nalishni farqlash qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, uning nota va musiqiy nazariyani o'zlashtirish imkoniyati shunchalik keng bo'ladi. Shu bois musiqa darslarida eshitish mashqlariga muntazam ravishda o'rin ajratish maqsadga muvofiq.

Ritmik qobiliyatni rivojlantirish ham musiqa savodxonligini shakllantirishning muhim yo'nalishidir. Ritmi his qilish o'quvchiga musiqiy harakatning vaqt jihatidan tuzilishini anglash imkonini beradi. Ritmik mashqlarni oddiydan murakkabga tamoyili asosida tashkil etish, avvalo qarsak va tana harakatlaridan, keyinchalik esa zarbli cholg'ulardan foydalanish o'quvchilarning ritmik faoliyatini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Kuylash faoliyati orqali nazariy bilimlarni mustahkamlash ham yuqori pedagogik samaradorlikka ega. O'quvchi notani ko'rish, uning nomini aytish, tovushni ichki eshitish va uni kuylash jarayonida bir nechta musiqiy faoliyatni birlashtiradi. Shu sababli musiqa savodxonligini shakllantirishda nota o'qish va kuylashni bir-biridan ajratmaslik zarur.

Musiqa tinglash jarayonida o'quvchining faol ishtirokini ta'minlash ham muhim. Tinglashdan oldingi savollar, tinglash jarayonidagi topshiriqlar va tinglashdan keyingi tahlil musiqa asarini chuqurroq idrok etishga yordam beradi. O'quvchi asarning xarakteri, tempi, dinamikasi, ijro tarkibi, ritmik xususiyatlari va badiiy mazmuni haqida sodda fikr yuritishga o'rgatilishi lozim.

Interfaol metodlar musiqa savodxonligini shakllantirishda o'quvchining darsdagi faolligini oshiruvchi samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Musiqiy o'yinlar, savol-javob, guruhli topshiriqlar, nota kartochkalari, ritmik aks-sado, musiqiy topishmoqlar va ijodiy vazifalar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lashga yordam beradi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'yin elementlaridan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish o'quvchining qiziqishini qo'llab-quvvatlaydi.

Raqamli texnologiyalar musiqa savodxonligini rivojlantirishning qo'shimcha imkoniyatlarini yaratadi. Audio, video, elektron nota, interaktiv taqdimot va virtual cholg'u vositalari o'quvchining ko'rish va eshitish tajribasini kengaytirishi mumkin. Biroq texnologiyalardan foydalanishda asosiy e'tibor o'quvchining real musiqiy faoliyatiga qaratilishi zarur. Texnologiya musiqiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilgan taqdirdagina pedagogik jihatdan samarali vosita bo'la oladi.

Milliy musiqiy merosdan foydalanish musiqa savodxonligini shakllantirish bilan bir qatorda o'quvchilarning musiqiy-estetik va madaniy dunyoqarashini kengaytiradi. O'zbek xalq qo'shiqlari, kuylar va milliy cholg'u ijrochiligi namunalari orqali ritm, kuy, tembr, janr va ijro xususiyatlarini o'rganish o'quvchilarning musiqiy bilimlarini milliy madaniyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda individual yondashuvning zarurligi ham ilmiy-metodik jihatdan asoslanadi. O'quvchilarning musiqiy qobiliyatlari turli darajada bo'lganligi sababli yagona murakkablikdagi topshiriqlar bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. Differensial topshiriqlar yordamida har bir

o'quvchining mavjud imkoniyatidan kelib chiqib rivojlanishiga sharoit yaratish mumkin.

Shuningdek, baholash jarayonini faqat yakuniy natijani aniqlash vositasi sifatida emas, balki o'quvchini rivojlantiruvchi pedagogik mexanizm sifatida tashkil etish zarur. Formativ baholash, individual fikr-mulohaza, amaliy topshiriqlar va musiqiy faoliyat natijalarini kuzatish o'quvchining o'z rivojlanishini anglashiga yordam beradi.

Umuman, umumta'lim maktabi 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning samarali metodik tizimi quyidagi o'zaro bog'liq jihatlarga tayanishi lozim: o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, musiqiy nazariya va amaliyotni integratsiyalash, musiqiy eshitish va ritmik qobiliyatni muntazam rivojlantirish, nota savodxonligini bosqichma-bosqich shakllantirish, kuylash va tinglash faoliyatini kuchaytirish, milliy musiqa namunalaridan foydalanish, interfaol va raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsad asosida qo'llash hamda o'quvchilar faoliyatini muntazam diagnostik baholash.

Shunday qilib, 4-sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirish jarayoni o'quvchining musiqiy bilimlarini kengaytirish bilangina cheklanmay, uning musiqiy idroki, tafakkuri, xotirasi, eshitish qobiliyati, ijrochilik malakasi, ijodiy faolligi va estetik dunyoqarashini kompleks rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Mazkur jarayon ilmiy asoslangan metodologik yondashuvlar, tizimli metodik ishlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg'unligida tashkil etilgandagina musiqa ta'limining mazmuniy va amaliy samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. O'RQ-637-son. - Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida musiqa san'atini yanada rivojlantirish va ommalashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. - Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni. - Toshkent, 2019.
4. Hasanov A. Musiqa va musiqiy ta'lim metodikasi. - Toshkent: O'qituvchi.
5. Sharipova G. Musiqa o'qitish metodikasi. - Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Rajabov A. Musiqa pedagogikasi asoslari. - Toshkent: Iqtisod-moliya.
7. Ibrohimov O.A. O'zbek xalq musiqa ijodi. - Toshkent: Musiqa.
8. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. - Toshkent: Fan.
9. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. - Moskva: Pedagogika.
10. Kabalevskiy D.B. Musiqa va musiqa ta'limi haqida. - Moskva: Prosveshcheniye.

11. Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - Toshkent: Fan va texnologiya.
12. Azimova D.A. Boshlang'ich ta'limda musiqa o'qitish metodikasi. - Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
13. КБ Холиков. Музыкальная педагогика и психология. Вестник науки и образования, 58-61 1 (4), 1 (4), 58-61
14. КБ Холиков. Модульная музыкальная образовательная технология как важный фактор развития учебного процесса по теории музыки. Scientific progress 2 (4), 370-374
15. КБ Холиков. Теоретические особенности формирования музыкальных представлений у детей школьного возраста. Scientific progress 2 (4), 96-101
16. КБ Холиков. Роль электронного учебно-методического комплекса в оптимизации музыкального обучение в общеобразовательной школе. Scientific progress 2 (4), 114-118
17. КБ Холиков. Необходимые знание в области проектирования обучения музыкальной культуры Узбекистана. Scientific progress 2 (6), 952-957
18. КБ Холиков. Проблематика музыкальной эстетики как фактическая сторона повествования. Science and Education 3 (5), 1556-1561
19. КБ Холиков. Роль педагогических принципов метода моделирования, синтеза знаний при моделировании музыкальных систем. Science and Education 3 (3), 1032-1037
20. КБ Холиков. О принципе аддитивности для построения музыкальных произведения. Science and Education 4 (7), 384-389
21. КБ Холиков. Музыкальное образование и имитационное моделирование процесса обучения музыки. Science and Education 3 (3), 1020-1025
22. КБ Холиков. Обученность педагогике к освоению учащихся сложным способам деятельности. Science and Education 5 (2), 445-451
23. КБ Холиков. Уровень и качество усвоения предмета музыки, закрепление памяти и способности учащихся. Science and Education 5 (2), 452-458
24. КБ Холиков. Конструирование потока информации в балансировке разделения познания и поведение абстрактного воздействия на мозг человека. Science and Education 6 (1), 28-34
25. КБ Холиков. Звуковой ландшафт человека и гармоническая структура головного мозга. Science and Education 6 (1), 21-27
26. КБ Холиков. Приёмы формирования музыкально теоретический интересов у детей младшего школьного возраста. Science and Education 4 (7), 357-362

27. КБ Холиков. Преобразование новых спектров при синхронном использовании методов и приёмов музыкальной культуре. Science and Education 4 (7), 107-120

28. КБ Холиков. Психолого-социальная подготовка студентов. Социальный педагог в школе: методы работы. Science and Education 4 (3), 545-551

29. КБ Холиков. Обширные знания в области музыкальных наук Узбекистана и порядка функционального взаимодействия в сфере музыки. Scientific progress 2 (6), 940-945

30. КБ Холиков. Эстетическое воспитание молодёжи школьного возраста в сфере музыки. Science and Education 3 (5), 1542-1548